

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

SORBY, Karol R.: *Arabský východ* (1918 – 1945). Bratislava : Slovak Academic Press, 2013, 468 s., ISBN 978-80-89607-15-0

Je potešiteľné, že v posledných rokoch pribúdajú na Slovensku i v Čechách vedecké práce zaoberajúce sa historickým vývojom v Ázii a Afrike. Sem patria aj práce týkajúce sa arabského sveta, resp. regiónu Blízkeho východu a severnej Afriky, čo boli oblasti, ktoré boli donedávna na okraji záujmu nielen medzi našimi odborníkmi, ale aj v našich vedeckých a vzdelávacích inštitúciách. Medzi inštitúcie, ktoré sa v rámci rozširovania študijných špecializácií sústredili aj na túto tému, sa zaradila Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ktorá od školského roka 2008/2009 ponúka študentom inžinierskeho štúdia trojsemestrový kurz nazvaný *Blízky východ v medzinárodnej politike v dvadsiatom storočí*.

Karol Sorby, vedúci vedecký pracovník Ústavu orientalistiky SAV, ktorý v súčasnosti pedagogicky pôsobí aj na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, vydal v roku 2009 vo vydavateľstve Ekonóm v Bratislave monografiu pod názvom *Blízky východ v medzinárodnej politike, 1918 – 1945*. Autor v nej zhrnul výsledky svojich výskumov daného obdobia dejín arabského východu, ktoré v priebehu uplynulého desaťročia publikoval v angličtine i slovenčine vo viacerých vedeckých časopisoch. Jeho práca bola relatívne stručná, ale zároveň dostatočne osvetľovala všetky zásadné problémy, ktoré charakterizovali vývoj blízkovýchodnej arabskej spoločnosti v medzivojnovom období. To znamená, že pri zachovaní vysokých vedeckých nárokov zrozumiteľnou formou približovala zložitý vývoj regiónu nielen vysokoškolským poslucháčom, ale aj širšej slovenskej a českej odbornej komunite a záujemcom o túto nepokojnú oblasť. Knižka sa stretla s kladným ohlasom a pomerne rýchlo sa minula.

V súčasnosti autor vedie v Ústave orientalistiky SAV veľký grantový projekt týkajúci sa výskumu krajín Ázie a Afriky, a tak sa rozhodol pôvodnú prácu podstatne rozšíriť a doplniť o výsledky svojho bádania, ktoré sa týkajú vývoja v medzivojnovom období nielen na arabskom východe, ale aj na Arabskom polostrove a Sudáne. V monografii nazvanej *Arabský východ, 1918 – 1945* autor v nadväznosti na predošlé výsledky približuje medzivojnovú históriu, keď sa arabská spoločnosť pod tlakom vonkajších vplyvov formovala do súčasnej podoby.

Štruktúra práce sa vyznačuje jasnou koncepciou, ktorá sa odráža v členení jednotlivých kapitol, ako aj v ich celkovej vyváženosti, pričom sa autor neodchyľuje od hlavnej línie výkladu. V celej práci uplatnil pre lepšiu prehľadnosť aj dôsledný chronologický postup. Pri periodizácii práce vychádzal zo skutočnosti, že reálne kontúry sekulárneho pohľadu na národ sa medzi Arabmi začali kryštalizovať až na prelome 19. a 20. storočia. Rozhodujúci impulz na tento posun prišiel v poslednej fáze rozkladu osmanského impéria, a to spočiatku ako reakcia na dianie na Balkáne, neskôr i v ďalších častiach ríše. Turci po mladotureckej revolúcii postupne opúšťali štátotvornú myšlienku panosmanizmu a začali presadzovať vlastný turecký nacionalizmus. Arabský nacionalizmus sa teda sformoval hlavne ako reakcia na nacionalizmus turecký a na ideu panturkizmu odpovedal ideou panarabizmu.

Prvá svetová vojna bola obrovským globálnym konfliktom, ktorého výsledkom boli rozpady impérií a vznik nových štátov. Tak ako v strednej Európe zanikla habsburská monarchia a vznikli následnícke štáty, aj na Blízkom východe sa rozpadla posledná moslimská mocnosť – Osmanská ríša. O osude arabských provincií Osmanskej ríše rozhodli víťazné mocnosti na Parížskej mierovej konferencii v roku 1919. Ich rozhodnutia diktovala túžba ďalej rozširovať vlastné koloniálne ríše o územia, ktoré dovtedy ešte neboli ovládnuté. Ich rozhodnutia boli egoistické a necitlivé voči domácejmu arabskému obyvateľstvu, čoho dôsledkom sú dodnes pretrvávajúce konflikty a nepokoje v tomto regióne. Nosnou líniou všetkých kapitol sú medzinárodnopolitické aspekty vývoja jednotlivých arabských krajín v medzivojnovom období. Autor citlivo sklbil syntetickú metódu, ktorú využil v prvej, druhej a ôsmej kapitole s analytickou metódou využitou v ostatných kapitolách.

Autor svoju monografiu rozdelil na úvod, dvanásť kapitol a záver. Po úvode, v ktorom sa hovorí o porážke a rozpade Osmanskej ríše, sa v prvej kapitole venuje otázke formovania súčasného arabského východu prostredníctvom mierovej konferencie v Paríži v roku 1919, na ktorej si víťazné veľmoci proti vôli domáceho obyvateľstva bezohľadne delili „osmanské dedičstvo“. Dobrovoľný odchod USA do dvadsaťročnej izolácie zbavil Veľkú Britániu a Francúzsko nevyhnutnosti držať sa Wilsonových liberálnych zásad, ktoré mali národom zbaveným osmanského jarma poskytnúť právo na sebaurčenie a uvrhli tieto náro-

dy do vlastného koloniálneho područia pod vznešene znejúcou formou „mandátnej správy“.

V druhej kapitole autor analyzuje, na akých základoch bola vybudovaná britská blízkovýchodná politika. Poukazuje na význam Káhirskej konferencie v roku 1921, kde Briti pod vedením Winstona Churchilla, vychádzajúc zo záverov mierovej konferencie, stanovili konkrétne kroky na uplatňovanie praktickej politiky voči Arabom v nasledujúcom období. Rozhodujúcu úlohu zohrali nerovnoprávne zmluvy, pomocou ktorých sa Briti vyhlásili kontrole spravodlivého uplatňovania mandátnej správy zo strany Spoločnosti národov. Aby tieto zmluvy bezpečne fungovali, museli byť na mandátnych územiach vytvorené monarchie. Kým v Egypte monarchia už bola, nové sa vytvorili v Iraku a v Zajordánsku.

V tretej a štvrtej kapitole sa autor zaoberá francúzskou nadvládou v Levante, kde Francúzi neľahkú na zachovanie formálnych postupov tak ako Briti. Autor ukazuje, že v lete roku 1920 brutálne vojenskou expedíciou odstránili arabské kráľovstvo v Sýrii a zo Sýrie a Libanonu si urobili kolónie, kde bezohľadne vládol francúzsky vysoký komisár. Navyše zo Sýrie odčlenili rozsiahle územia a pripojili ich k tzv. Horskému Libanonu, čím vytvorili Veľký Libanon v jeho dnešných hraniciach. Okrem zasväteného pohľadu na politický vývoj v sledovanom období autor prináša zaujímavé sondy do vývoja v regióne a britsko-francúzskej rivality v období druhej svetovej vojny, ktorá pre Sýriu a Libanon urýchlila získanie nezávislosti.

V piatej a šiestej kapitole sa autor zaoberá britským mandátom v Palestíne. Briti už prijatím tzv. Balfourovej deklarácie v novembri 1917, v ktorej sľúbili sionistom pomoc pri vytvorení národnej domoviny pre Židov v Palestíne, jasne naznačili, že mandátnu správu nebudú uplatňovať nezaujato. Bola to táto zvláštna okolnosť, ktorá poskytla sionistom ideálne možnosti na využitie britskej vlády ako nástroja, pomocou ktorého palestínskym Arabom vnútili svoju vôľu a zaujali ich miesto ako vlastníkov územia, ktoré dnes tvorí štát Izrael. Zajordánsko vzniklo ako núdzové riešenie pre púštnu oblasť východne od rieky Jordán, ktorú po páde arabského kráľovstva v Sýrii pripojili Briti k svojmu palestínskemu mandátu s tým, že bude vyňatá zo židovského osídľovania.

Siedma kapitola je venovaná budovaniu štátnosti v Iraku, ktorý ako samostatná politická jednotka začal existovať až koncom roku 1918 ako výsledok povojnového usporiadania Blízkeho východu založeného na Sykesovej-Picotovej dohode z mája 1916. Autor erudovane, ale zrozumiteľne približuje čitateľovi zložitú situáciu, v ktorej sa ocitli jednotlivé skupiny rôznorodo nábožensky a etnicky zloženého obyvateľ-

stva troch bývalých osmanských provincií – Mosulu, Bagdadu a Basry, zahrnutých do nového štátneho celku. Autor priblížil aj medzinárodné súvislosti, ktoré zabránili vzniku samostatného kurdskeho štátu, a približuje problémy, ktoré spôsobila významná kurdská menšina vo väčšinom arabskom štáte. Pozoruhodná je aj zložitá cesta irackej spoločnosti k formálnej nezávislej štátnosti a úloha armády pri ovplyvňovaní osudov monarchie.

Ôsma kapitola sa zaoberá situáciou na Arabskom polostrove. Dvadsať rokov sú poznamenané úpadkom a pádom Hidžázskeho kráľovstva a vzostupom dynastie Saúdovcov. Rozhodujúcu úlohu v tomto procese zohral emir Abdalaziz ibn Abdarrahmán, známejší pod menom Ibn Saúd, ktorý vytvoril veľkú saudskoarabskú monarchiu. Na pozadí politického a spoločenského vývoja autor nezabúda priblížiť aj otázky týkajúce sa hľadania ropy a potom rozvoja ťažby tejto strategickú suroviny, ktorá sa hlavne po druhej svetovej vojne stala zdrojom obrovských príjmov monarchie.

Deviata a desiatka kapitola sú venované politickému vývoju v Egypte a Sudáne, dvom krajinám, ktoré sa tiež stali objektmi britskej koloniálnej nadvlády. Autor sleduje antikoloniálny zápas egyptskej spoločnosti a približuje vzájomné vzťahy tzv. mocenského trojuholníka v Egypte, ktorý tvorili Briti, egyptský kráľ a strana Wafd. Všimá si aj vznik prvého radikálneho islamského hnutia – Muslimského bratstva a jeho postavenie v egyptskej spoločnosti. Počas druhej svetovej vojny bol Egypt významným centrom britského vojnového úsilia na Blízkom východe, ale vojnové roky, napriek tomu, že tam priamo neprebíhali boje, boli pre väčšinu Egyptčanov obdobím nesmiernych útrap. Vývoj v Sudáne, ktorý bol v 19. storočí súčasťou Egypta a od roku 1899 britsko-egyptským kondomiňom, bol poznamenaný britským vytláčaním Egyptčanov zo Sudánu a premenou Sudánu na Britmi priamo riadenú kolóniu.

V jedenástej kapitole sa autor sústreďuje na arabský východ ako dejisko bojov druhej svetovej vojny. Tu ide najmä o tri významné oblasti, kde sa odohrali väčšie vojenské konflikty: Levanta, Irak a Egypt. V Levante postoj francúzskej mandátnej správy, ktorá zostala lojálna voči vláde vo Vichy, vyvolával obavy z možného nemeckého preniknutia na Blízky východ. V Iraku vlastenecky orientovaná vláda s podporou armády v obave z novej britskej okupácie odmietala zvyšujúce sa britské požiadavky s odôvodnením, že sú v rozpore so vzájomnou zmluvou. Autor správne konštatuje, že zásadové stanovisko irackej vlády bolo netaktické (s. 366) a nakoniec skutočne vyvolalo novú britskú vojenskú okupáciu krajiny.

Egypt bol počas vojny hlavnou britskou základňou, z ktorej Británia odrážala taliansko-nemecké vojenské úsilie zmocniť sa severnej Afriky a ovládnuť Suezský prielav. Na pozadí vojnových udalostí autor približuje politickú situáciu v tejto časti arabského východu.

V záverečnej, dvanástej kapitole sa autor zaoberá otázkou arabských snáh o zjednotenie, keďže izolované antikoloniálne vystúpenia v arabských krajinách nemali reálnu nádej na úspech. Počas druhej svetovej vojny britská vláda pochopila, že existujú silné tendencie na vytvorenie istej formy arabskej únie, a preto podporila myšlienku založenia regionálnej organizácie zjednocujúcej všetky nezávislé arabské štáty. Bolo jej jasné, že účasť Egypta v takej organizácii má zásadný význam, lebo to bola najbohatšia, najľudnatejšia a najviac rozvinutá arabská krajina. Keďže Egypt bol ešte stále pod nadvládou Veľkej Británie, mohol – ako vodca arabského zoskupenia – lepšie slúžiť britským záujmom ako hociktorý iný arabský štát. A tak ako výsledok arabského úsilia a britského pozhennania bol v Káhire 22. marca 1945 formálne schválený Pakt Ligy arabských štátov.

Záverom chcem poukázať na niekoľko osobitne závažných skutočností riešených v predkladanej monografii, bez ktorých nie je možné pochopiť všetky súvislosti diania na blízkovýchodnej politickej scéne. Predovšetkým je to dobre doložená analýza formatívneho obdobia utvárania arabských štátností na historickom pozadí rozpadu osmanského impéria a diktátu víťazných mocností po prvej svetovej vojne. Nie menej dôležitý je kritický pohľad historika na dramatický medzivojnový vývoj v Palestíne pod britským mandátom, ktorý mal svoju dohru po druhej svetovej vojne a ktorý v novej, ešte výbušnejšej podobe pretrváva do našich dní. A tak monografia Karola Sorbyho predstavuje významné obohatenie našej historickej a politologickej literatúry a okrem špecialistov v daných oblastiach nepochybne zaujme aj širšie odborné kruhy.

Ladislav Drozdík

KREJČÍ, Oskar: *Lidská práva*. Praha : Professional Publishing, 2013, 177 s., ISBN 978-80-7431-056-0

Problematika ľudských práv je stále aktuálna a je predmetom diskusií nielen rôznych organizácií, ale aj jednotlivcov a teórie politiky. A práve nová kniha *Lidská práva* od českého politológa Oskara Krejčího je významným prínosom v tejto oblasti. Avšak s ľudskými právami sa spája aj veľa sporov. Ide najmä o spory týkajúce sa ich pôvodu, idey

a univerzality. Autor sa týmto problémom vo svojej publikácii venuje a poskytuje na ne úplne nový pohľad prostredníctvom originálnej periodizácie vývoja idey ľudských práv.

V úvodných kapitolách sa autor zaoberá hľadaním ľudských práv a koreňmi ich idey. Podľa viacerých autorov môžeme nájsť korene idey ľudských práv už v staroveku, pretože práve v tomto období sa začali objavovať prvé filozofické úvahy o ľudskej rovnosti a obmedzovaní svojvôle a krutosti zákonmi. Na počiatok to bol Sokrates a Diogenes a ich predstava o tzv. svetoobčianstve, kde ľudia nie sú podriadení jednému štátu, ale sú navzájom spojení (s. 10 – 11). Ďalší autori pokladajú za počiatok koncepcie ľudských práv stoickú koncepciu prirodzeného práva, ktorá tiež zaviedla pojem „kozmpolitizmus“. Avšak za začiatok novovekého ponímania ľudských práv sa pokladá éra osvietenstva a nasledujúce štyri storočia, keď sa začali ľudské práva chápať ako nescudziteľné, konkrétne a univerzálne (s. 11). Autor sa ďalej venuje aj rôznym dokumentom, ktoré sa pokladajú za zdroje ľudských práv. Okrem iných zdôraznil význam a dôležitosť prvého ľudsko-právneho dokumentu *Magna Charta Libertatum* z roku 1215, ktorá obmedzila moc kráľa (s. 12 – 13). Autor stavia do popredia aj *Deklaráciu nezávislosti USA* z roku 1776, v ktorej je koncepcia ľudských práv formovaná ako sekulárny koncept. Táto deklarácia sa stala vzorom pre ďalšie ľudsko-právne dokumenty. Aj *Deklarácia práv človeka a občana* z roku 1789 patrí medzi veľmi významné ľudsko-právne dokumenty, pretože začala rozlišovať práva človeka a občana (s. 18 – 20). Avšak Krejčí sa venuje aj kritike *Magny Charty* a listinám jej podobným. Tvrdí, že odvodzovanie dnešného ponímania ľudských práv od týchto dokumentov je nepresné, pretože ich ideu je možné nájsť aj v iných kultúrach, a nielen v európskej a anglosaskej. Ďalej sa jeho kritika zaoberá komplexnosťou a univerzalitou tejto listiny a jej podobným. Odkazuje na fakt, že spomínané listiny chránia len privilegované vrstvy, a nie všetkých (s. 14 – 15).

Vo svojej periodizácii vývoja ľudských práv Krejčí nezabudol ani na obdobie, keď sa problematika ľudských práv postupne stávala súčasťou medzinárodnej politiky. Za prvý krok v tvorbe medzinárodných záruk ľudských práv sa môže považovať prijatie *Dohovoru o otroctve* z roku 1926 na pôde Spoločenosti národov (s. 23). Avšak výrazný posun v tejto oblasti nastal po druhej svetovej vojne ako reakcia na jej hrôzy. Na medzinárodnej úrovni vznikol systém inštitúcií, noriem a procedúr zameraný na presadzovanie ľudských práv. Tento systém sa začal formovať ako globálny a objavil sa celý rad inštitúcií

a medzinárodných organizácií, ako napríklad OSN. Za jadro tohto systému sa považuje *Všeobecná deklarácia ľudských práv OSN* z roku 1948, ktorá však nebola právne záväzná (s. 24 – 25). Táto deklarácia tvorí medzinárodný štandard na diskusiu o ľudských právach. Nadviazal na ňu medzinárodný režim, ktorý obsahuje záväzné normy, rozhodovacie procedúry, ale aj princípy a pravidlá. Vznikla akási medzinárodná listina ľudských práv, za ktorú môžeme pokladať celý súbor dokumentov OSN o ľudských právach. Okrem iných sem patria dve významné zmluvy prijaté v roku 1966 – *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach* a *Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach*. Obidve sú už právne záväzné a umožnili vytvoriť výbory, ktoré dohliadajú na ich dodržiavanie. Ich význam je aj v tom, že obsahovali práva, ktoré neboli obsiahnuté vo *Všeobecnej deklarácii*. Je to právo na sebaurčenie a zákaz diskriminácie (s. 28 – 30). Autor spomenul aj iné dokumenty prijaté ešte pred *Všeobecnou deklaráciou*, ktoré pokladá za významné. Ide napríklad o *Deklaráciu Spojených národov* z roku 1942, *Americkú deklaráciu práv a povinností človeka* z roku 1945, *Chartu OSN* z roku 1945 a v neposlednom rade aj *Dohovor o zabránení a trestaní zločinu genocídy* z roku 1948 (s. 25). Ďalej sa venuje aj otázke kontroly plnenia týchto zmlúv. Na tento cieľ postupne vznikali rôzne monitorovacie výbory, ako napríklad Výbor pre ľudské práva. Autor tiež zdôraznil povinnosť medzinárodných zmlúv o ľudských právach rešpektovať suverenitu štátu (s. 33 – 35). V nadväznosti na medzinárodný režim ľudských práv OSN sa začali rodiť aj regionálne režimy – európsky, medziamerický, africký, ázijský a islamský. Tieto systémy si utvárali vlastné normy a inštitúcie v tejto oblasti. V rámci Európskeho systému išlo o Radu Európy, ktorá v roku 1950 prijala *Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd*, ktorého dodatkový protokol úplne zrušil trest smrti. Významnou je aj *Európska sociálna charta* z roku 1961 a *Záverečný akt helsinskej konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe* z roku 1975. Z inštitúcií sem patrí Európsky súd pre ľudské práva, ktorý sa okrem sťažností podaných štátmi zaoberá aj sťažnosťami jednotlivcov. Ďalšou inštitúciou na európskom kontinente je Komisar pre ľudské práva. Do procesu tvorby režimu ľudských práv v Európe sa zapojila aj Európska únia so svojou *Chartou základných práv*, ktorá sa stala právne záväznou v roku 2009. Ďalším regionálnym režimom je Medziamerický systém, ktorý zahŕňa *Americkú deklaráciu práv a povinností človeka* z roku 1948, na ktorej dodržiavanie dohliada Medziamerická komisia pre ľudské práva. Patrí sem aj *Americký dohovor*

o ľudských právach z roku 1969 a jej monitorovacím orgánom je Medziamerický súd pre ľudské práva. V rámci Afrického systému sa v roku 1981 prijala *Africká charta práv človeka a národov* a taktiež sa zriadili dva orgány, ktoré dohliadajú na jej plnenie – Africká komisia pre práva človeka a národov a Africký súdny dvor spravodlivosti a ľudských práv. Ázijský režim je charakteristický najmenším pokrytím medzinárodnými normami, ktoré sa týkajú ľudských práv, a tradície v ňom vystupujú ako ochranca týchto práv. Jediným dokumentom, ktorý ázijský kontinent prijal, je Ázijská charta ľudských práv z roku 1998. Islamský režim na rozdiel od vyššie spomenutých režimov neodvodzuje ľudské práva od človeka alebo medzinárodných noriem, ale od Koránu. Patrí sem *Univerzálna moslimská deklarácia ľudských práv* z roku 1981 a *Káhirska deklarácia ľudských práv v islame* z roku 1990. V roku 1968 bola vytvorená Stála arabská komisia pre ľudské práva. Ďalším významným dokumentom na tomto kontinente je *Arabská charta ľudských práv* z roku 2004, ktorá sa delí na 5 kategórií: individuálne práva, pravidlá spravodlivosti, občianske a politické práva, sociálne a kultúrne práva a dôležitý princíp medzinárodných zásad, ako napríklad právo na sebaurčenie. Charta ustanovila aj vytvorenie Arabského výboru pre ľudské práva (s. 37 – 46). Krejčí z medzinárodného režimu ochrany ľudských práv nevynechal ani mimovládne organizácie, ktoré fungujú ako monitorovacie a nátlakové skupiny na vlády a medzinárodné organizácie. Medzi najvýznamnejšie patria Amnesty International a Human Rights Watch. Autor však kritizuje ich prílišnú liberálnu orientáciu, ktorá sa sústreďuje len na porušovanie politických práv, pričom hospodárske a sociálne práva a 3. generácia ľudských práv ostávajú v úzadí (s. 45 – 46).

V ďalších kapitolách sa autor venoval aj popieraniu významu ľudských práv. Podľa neho je to spôsobené tým, že východiskové dokumenty týkajúce sa tejto problematiky neboli nikdy naplnené. Ďalším dôvodom je, že veľa ľudsko-právnych deklarácií bolo vykápených krvou alebo sa pri ich presadzovaní vo veľkom porušovali zákony a právo, ako to bolo napríklad aj počas Veľkej francúzskej revolúcie, keď sa prijali hneď tri ľudsko-právne deklarácie (s. 48 – 49). Autor sa kritike nevyhol ani pri vymáhateľnosti medzinárodných zmlúv. Mechanizmy kontroly sú podľa neho nedokonalé a zlyhávajú. Príkladom sú masívne porušenia ľudských práv, na ktoré absentuje reakcia vo forme efektívneho zásahu. A to vedie k zlyhaniu medzinárodného režimu ľudských práv. Typický príklad takéhoto zlyhania predstavujú vojny na Balkáne alebo genocída v Rwande. Autor nevynechal ani

mučenie a vraždenie počas diktatúr a vojenských junt v Latinskej Amerike, ktorým nedokázali zabrániť medzinárodné a ani regionálne inštitúcie, ktorých úlohou bolo dohliadať na plnenie medzinárodných ľudsko-právnych zmlúv (s. 52 – 53).

V Krejčího knihe sa nachádza aj časť o USA ako vzor presadzovania ľudských práv nielen na domácej, ale aj na medzinárodnej úrovni. Autor s týmto tvrdením čiastočne súhlasí hlavne vďaka *Deklarácii nezávislosti* a významným politikom, ktorí boli bojovníkmi za ľudské práva, ako napríklad Thomas Jefferson alebo Abraham Lincoln. Avšak autor ukázal aj to, že v dejinách USA existujú udalosti, ktoré boli v rozpore s ľudskými právami. Išlo najmä o genocídu Indiánov, ktorá bola spojená nielen s kolonizáciou Ameriky, ale jej ďalšiemu pokračovaniu sa nezabránilo ani prijatím *Deklarácie nezávislosti*. Tendencia nárastu použitia sily v zahraničí je tiež ďalším rozporom politiky USA s ľudskými právami. Nemožno nespomenúť aj otrokárstvo, ktoré pretrvávalo aj po prijatí *Deklarácie nezávislosti* a ústavy. Zmena prišla až s prijatím 13. dodatku k ústave, ktorý zakázal otroctvo na celom území USA. Ďalším výrazným rozporom boli tzv. Jim Crow zákony. Išlo o segregáčne zákony, ktoré okrem iného zakazovali sobášne príslušníkov iných rás. Rasová rovnosť sa presadila až v 60. rokoch 20. storočia. V USA bolo veľmi výrazné aj eugenické hnutie, ktorého cieľom bolo ochrániť bielu anglosaskú rasu, čo bolo v rozpore s ľudskými právami. Aj zákon o nútenej sterilizácii z roku 1907 prijatý v Indiane bol rozporuplný a neskôr sa stal aj vzorom pre Norimberské zákony. Autor spomenul aj fakt, že *Deklarácia nezávislosti* sa nezaoberala právami žien, ktoré až do roku 1920 nemali volebné právo. Deklaráciou bol určený aj majetkový limit na volebné právo, čo je tiež v rozpore s ľudsko-právnou ideou. V neposlednom rade sa autor zaoberal aj otázkou bezpečnosti štátu vo vzťahu k ľudským právam. V USA bola neraz bezpečnosť štátu nadradená ľudským právam. Veľmi dobrým príkladom je Vlastenecký zákon z roku 2001, ktorý povýšil bezpečnosť krajiny nad práva a slobody ľudí (s. 56 – 65).

Autor sa zaoberá aj problematikou humanitárnej intervencie, ktorá patrí k veľmi diskutovaným témam medzi politikmi a teoretikmi. Problém nastáva s jej zdôvodnením. Mnohí považujú za dôvod humanitárnej intervencie masové porušovanie ľudských práv. Avšak konsenzus sa pri tejto otázke hľadá len veľmi ťažko, keďže mocnosť sa veľmi často nevedia zhodnúť, čo už je masové porušenie ľudských práv a kde má začiatok. Ďalším problémom je svojvoľné rozhodnutie štátov v otázke humanitárnej intervencie, čo by mohlo viesť k ešte väčšiemu

chaosu. Krejčí poukazuje na to, že humanitárna intervencia má zmysel iba v prípade, keď zabráni zväčšovaniu utrpenia spôsobeného situáciou, proti ktorej mala zasiahnuť. Nevyhol sa ani kritike zneužitia humanitárnej katastrofy a následnej intervencie na uspokojenie ekonomických a geopolitických záujmov mocností, ktoré zasahujú v danej krajine proti porušovaniu ľudských práv. Situácia, keď je národný záujem v zahraničnej politike nadradený ľudským právam, sa v medzinárodnej politike vyskytuje čoraz častejšie (s. 68 – 73).

Stredobodom záujmu je aj naplňovanie ideálu ľudských práv. Autor tvrdí, že nie je dokonalé, ale môže byť úspešné vtedy, keď háji práva jednotlivcov ako príslušníkov sociálnej skupiny. Úsilie o toto naplnenie je často spájané so 6 témami, pri ktorých možno hovoriť o univerzalite ľudských práv: otrokárstvo, mučenie väzňov, volebné právo, rovnoprávnosť žien, náboženské slobody a práva menšín (s. 75). Otrokárstvo má dlhú históriu a vždy sa všelijako zdôvodňovalo. Avšak v 17. storočí sa začali šíriť myšlienky odsudzujúce otroctvo, ktoré nakoniec prenikli až do medzištátnej politiky. Významným bodom je *Dohovor o otroctve* z roku 1926 prijatý na pôde Spoločnosti národov, ktorý zakazoval akékoľvek formy otroctva a obchodu s otrokmi (s. 75 – 79). Mučenie sa spomína v súvislosti s výkonom politickej moci vo všetkých civilizáciách. Bolo obhajované a považované za opodstatnené. Zmena prišla až v 18. storočí, keď ho Prusko ako prvá krajina zakázalo, čo sa rozšírilo aj do ostatných krajín a na konci storočia ho už odsudzovali na celom svete. V roku 1816 bolo zakázané pápežskou bulou. Zákaz mučenia bol zakomponovaný nielen do regionálnych, ale aj do medzinárodných ľudsko-právnych zmlúv a rôznych špecializovaných dokumentov, ako napríklad do *Dohovoru proti mučeniu a inému krutému, neludskému a ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu* z roku 1984 (s. 79 – 81). Univerzálne volebné právo je dnes už samozrejmosťou. Ale v minulosti to tak nebolo, keďže toto právo nemali všetci. Takáto situácia prevládala aj v tých štátoch, ktoré sa hlásili k ľudským právam. Cesta za volebným právom chudobných, žien a menšín bola dlhá. Dokonca aj také významné dokumenty, ako boli *Deklarácia nezávislosti* alebo *Deklarácia práv občana a človeka*, odopierali týmto skupinám obyvateľstva právo voliť. Za míľniky na ceste za volebným právom žien možno pokladať rok 1893, keď toto právo získali belošky na Novom Zélande, a *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* z roku 1979, prijatý na pôde OSN (s. 81 – 84). Avšak ani cesta za náboženskou slobodou nebola jednoduchá. V 16.

a 17. storočí bránili v Európe rozvoju idey ľudských práv, teda aj náboženskej tolerancii, hlavne katolíckej protireformácie a protestantské režimy. Aj v tomto prípade je významným medzníkom Veľká francúzska revolúcia. Prijatím *Deklarácie práv človeka a občana* sa náboženským menšinám garantovali rovnaké práva. Avšak židovská otázka ostala v kresťanskom svete stále nevyriešená. Hoci boli Židom priznané občianske práva Francúzskou revolúciou a vo viacerých krajinách boli zrovnoprávnení, predsudky voči nim pretrvali a naštartovali nový typ antisemitizmu spojeného s rasizmom, čo viedlo až k hrôzám holokaustu. Za významný krok smerom k náboženskej tolerancii v katolíckej viere a za úsilie o jej modernizáciu sa považuje Druhý vatikánsky koncil, ktorý v roku 1965 prijal *Deklaráciu o postoji cirkvi k nekresťanským náboženstvám*. Náboženská sloboda je v súčasnosti zahrnutá aj v rôznych regionálnych a medzinárodných ľudsko-právnych dokumentoch, ako napríklad vo *Všeobecnej deklarácii ľudských práv* alebo v Európskom dohovore o ochrane ľudských práv a základných slobôd (s. 85 – 88). Rasizmus sa stal súčasťou medzinárodnej politiky po prvej svetovej vojne na versailleskej konferencii, na ktorej Woodrow Wilson stopol návrh Japonska zakomponovať do zmluvy aj rasovú rovnosť. Ale neskôr sa začalo proti rasizmu bojovať aj na medzinárodnej úrovni. Prijali sa také významné dokumenty ako *Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie* z roku 1966 a *Medzinárodný dohovor o potlačovaní a trestaní zločinu apartheidu* z roku 1976, ktorý vznikol ako reakcia na apartheid po masakri v Sharpeville. Pôvodné obyvateľstvo patrí k špeciálnej etnickej skupine, ktorej ochranu zastrešujú rôzne medzinárodné dohovory. V roku 2007 prijalo Valné zhromaždenie OSN *Deklaráciu práv pôvodného obyvateľstva*. Avšak táto skupina obyvateľstva je stále vystavovaná tlaku zahraničnej dominantnej kultúry a deklaráciu nepodporili štáty, na ktorých území žijú veľké počty pôvodných obyvateľov, pretože obsahuje požiadavku práva na sebaurčenie pre týchto obyvateľov. Ďalšou špecifickou skupinou, ktorú autor nevynechal z diskusie, sú menšiny s odlišnou sexuálnou orientáciou – LGBT. V minulosti boli akékoľvek prejavy homosexuality tvrdo postihované. Posun k väčšiemu pochopeniu homosexuálov nastal v 90. rokoch 19. storočia, keď sa konal súd s Oscarom Wildom. Avšak aj dnes ešte existujú štáty, v ktorých platia homofóbne zákony. Autor túto problematiku uzatvára tým, že výnimčnosť nemožno považovať za súčasť univerzálnosti a homosexualita môže byť súčasťou ľudských práv len v rovine slobody, ktorá však nesmie zasahovať do

slobody iných a akokoľvek ju obmedziť (s. 88 – 91).

V ďalších kapitolách sa venuje aj problematike sociálnych práv a otázke, či sú vôbec ľudskými právami. Vízia sociálnych práv sa začala objavovať dávno pred prijatím tretieho znenia *Deklarácie práv*. Za neoddeliteľnú súčasť ľudských práv ich pokladalo osvietenstvo, pri ktorom autor spomína predstavy autora *Deklarácie nezávislosti USA*. Dnešné ponímanie sociálnych práv má korene v socialistických programoch a aktivitách v 19. a 20. storočí. Autor odkazuje na fakt, že socialisti sa pričínili o boj za práva žien, pracujúcich, ďalej o vzdelanie alebo zákaz otroctva (s. 93 – 106), ďalej sa zaoberá aj problematikou vlastníctva a tým, či existujú nejaké jeho hranice. Odsunutie vlastníctva zo zoznamu základných ľudských práv má korene už pri Rosseauovi, ktorý tvrdí, že vlastníctvo je dané dohodnutými pravidlami občianskej spoločnosti, ktoré je možné meniť. Avšak v *Deklarácii práv človeka a občana* je vlastníctvo zaradené medzi prirodzené a neodňateľné práva (s. 111 – 121).

Krejčí sa ďalej zaoberá aj hľadaním pôvodu a zdroja ľudských práv z aspektu prirodzeno-právnej teórie, vízie práv z božej vôle, pozitivistického popretia idey ľudských práv a ľudských práv ako samozrejmostí. Prirodzeno-právna teória považuje prvé dve znenia *Deklarácie práv človeka a občana* za zdroj prirodzených práv, ktoré sú vlastné človeku ešte predtým, ako na základe zmluvy medzi jednotlivcami vznikne štát. Zmluvná teória tvrdí, že v pôvodnom stave mali ľudia prirodzené práva (s. 123 – 126). Vízia božieho zdroja ľudských práv je problematická, pretože otázka masívneho porušovania ľudských práv v dejinách ľudstva ostáva pri tejto predstave nedoriešená. Idea ľudských práv nebola obsiahnutá v katolíckej sociálnej doktríne až do polovice 20. storočia. Prelomovými sú až islamské dokumenty z druhej polovice 20. storočia, ktoré sa pokúšali spojiť pôvod ľudských práv s bohom. Taká je napríklad *Univerzálna moslimská deklarácia ľudských práv* z roku 1981 (s. 126 – 129). Pozitivistické popretie idey ľudských práv sa opiera o fakt, že existuje rad logických a politických problémov spojených s ideou vrodenných, univerzálnych a neodňateľných ľudských práv, na ktoré už odkazovali osvietení. Pozitivistickí zdôrazňovali, že koncepcia ľudských práv a učenie o nich zahŕňa aj nebezpečenstvo anarchie a revolúcie. A veľa z nich považovalo ľudské práva za akési nadprirodzené sily, ktoré majú takú podobu, v akú veria ľudia (s. 129 – 131). Vízia samozrejmosti ľudských práv vznikla ako reakcia na to, že každá kultúra chápe základ idey ľudských práv odlišne, ako aj preto, že obhajcovia, ale aj odporcovia tejto idey nechápu pôvod ľudských práv, ich obsah a realizovateľnosť rovnako (s. 132 – 133).

Autor sa ďalej venuje aj kritike a zložitosti procesu naplňovania ľudských práv vymedzených medzinárodnými deklaráciami alebo zákonmi štátu. Píše, že medzi normami ľudských práv a ich naplňovaním a realitou existujú akési tri medzistupne. V prvom medzistupni sa z normy musí stať právne záväzná norma. Druhý zahŕňa jej začlenenie do vnútroštátneho práva. Tretím a najzložitejším medzistupňom je existencia sociálnych podmienok, ktoré ľudské práva zaručia (s. 135 – 136). V knihe nájdeme aj problematiku univerzality ľudských práv v rôznych kultúrach, či sú v nich univerzálne, alebo sa líšia. Autor sa zamerával na oblasť Ázie a islamský svet. Ázia ako jediná nemá vlastný medzishťatný kódex ľudských práv. Hoci islamské ľudsko-právne dokumenty vychádzajú zo *Všeobecnej deklarácie* a medzinárodných paktov, vybočujú z univerzalistického ponímania ľudských práv tým, že majú aj svoje kultúrne špecifiká týkajúce sa náboženskej exkluzivity, to znamená, že sú odvodzované od Koránu a jedna tradícia a viera je v nich nadradená ostatným (s. 136 – 138).

Kniha sa zameriava aj na 4 hlavné etapy formovania a vývoja ľudských práv. V prvej etape sa objavovali normy proti svojvôli a krutosti, avšak až do 17. storočia neexistovala žiadna ucelená koncepcia ľudských práv. Druhá etapa je už charakteristická koncepciou ľudských práv. Ide o obdobie humanizmu a osvietenstva, ktoré začali vnímať práva človeka ako prirodzené, nescudziteľné, neodňateľné a univerzálne. V tretej etape sa už začali ľudské práva konkretizovať a objavila sa vízia zoznamu jednotlivých práv. Táto vízia sa stala reálnou v štvrtej etape, ktorá bola svedkom medzinárodných kódexov ľudských práv (s. 141 – 143).

Krejčí sa nevyhol ani kritike univerzálnosti ľudských práv. V praxi táto vízia neexistuje, lebo medzinárodné spoločenstvo ustavične zlyháva pri naplňovaní ľudských práv. Ďalej kritizuje aj ostatné vízie ľudských práv, t. j. víziu prirodzenosti, neodňateľnosti a nescudziteľnosti. Tvrdí, že nemajú praktický význam (s. 145 – 146).

Ďalej poukazuje na potrebu vnímať ľudské práva ako práva jednotlivca, ktoré sú však závislé od spoločnosti. V prvom rade sú ľudské práva vzťahom medzi ľuďmi. Sú to aj práva všetkých jednotlivcov, nielen jednotlivca. A v neposlednom rade je spoločnosť jedinou zárukou splnenia ľudských práv (s. 151 – 152).

Zaoberá sa aj tým, že uznanie ľudských práv je spojené s reciprocitou, t. j., keď jeden subjekt nerešpektuje práva druhého subjektu, tak tento druhý subjekt nemá povinnosť voči tomu prvému a z toho môže vyplývať až právo na revolúciu. Pod subjektmi

môžeme rozumieť nielen občanov, ale aj politické inštitúcie (s. 153).

Ide aj o hľadanie spravodlivosti. Krejčí spomenul humanistov a ich hľadanie spravodlivosti. Pre nich to znamená hľadanie rovnováhy medzi rovnosťou a slobodou (s. 154 – 156).

Zameriava sa na problematiku, či je človek vôbec schopný chápať a presadzovať ľudské práva. Pri hľadaní odpovede na túto otázku využil tzv. Kohlbergovu teóriu mravnosti, ktorá má 6 štádií vývoja morálnych princípov, t. j. od štádia, kde je nadradená moc autorít, až po štádium, kde sa presadzujú univerzálne etické princípy a ľudské práva. Výsledkom tejto štúdie bolo, že spoločnosť je tvorená rôznymi ľuďmi, ktorí majú rôznu etiku, a dokonca aj rôznu stupeň altruizmu a egoizmu. A politika zameraná na presadzovanie ľudských práv nie je pokrytecká v prípade, keď je pri moci menšina ľudí, ktorá dosiahla posledné štádium vývoja, alebo keď mravné princípy spravodlivosti majú takú spoločenskú vážnosť a silu, že sa im prispôbia aj tí, ktorí ešte najvyššie štádium nedosiahli (s. 156 – 159).

Na záver autor vyslovil myšlienku – ak majú byť ľudské práva širšie vymedzené a dokonalejšie zaistené, tak treba vytvoriť novú globálnu politickú kultúru a zdokonaľiť už existujúci medzinárodný režim ľudských práv. Myšlienka ľudských práv by mohla napomôcť humanizáciu vzťahov v medzinárodnom politickom systéme, ale len vtedy, keď politika štátov nebude zameraná na hľadanie odlišností v koncepciách ľudských práv jednotlivých kultúr. Autor tvrdí, že formovanie a naplňovanie ľudských práv je zároveň aj zdokonaľovaním spoločnosti a jednotlivca (s. 159 – 162).

Krejčího kniha je výborným zdrojom informácií nielen pre laickú, ale aj odbornú verejnosť, ktorá sa zaujíma o problematiku ľudských práv. Publikácia predstavuje sprievodcu dejinami vývoja idey ľudských práv, ich pôvodu a vízií, s ktorými sú spojené rôzne problémy a o ktorých sa vedú nespočetné diskusie. Poukazuje na fakt, že tieto problémy si nemožno nevnímať, ale treba sa nimi zaoberať.

Veronika Kossuthová

LACLAU, Ernesto: *Emancipace a radikální demokracie*. Praha : Karolinum, 2013, 202 s., ISBN 9788024621630

Ernesto Laclau je jedným z najvýznamnejších predstaviteľov post-marxizmu. Spolu s Chantal Mouffe napísal v istom zmysle prelomovú knihu *Hegeemony and socialist strategy*. Jej útok na ekonomický

determinizmus umožnil omnoho bohatšie skúmanie kapitalizmu a jeho prejavov. Súbor esejí v recenzovanej publikácii *Emancipace a radikální demokracie* pokračuje v rozvíjaní základných Laclauových myšlienok. Vzhľadom na to, že teoretický základ jeho kapitol je do veľkej miery rovnaký a vzhľadom na podrobnejšie predstavenie konkrétnych kapitol som sa pre nedostatok miesta rozhodol priblížiť iba dve z nich. V poslednej časti recenzie sa zameriam na tretiu, ktorá zároveň aspoň trochu naznačuje praktickú orientáciu Laclauových úvah.

V druhej kapitole *Univerzalizmus, partikularizmus a otázka identity* z roku 1991 sa Laclau vyrovnáva s problémom nemožnosti existencie partikularít bez akejkolvek univerzality, ktorá by ich spájala. Utvára rámec štyroch možností, v ktorých prvé dve spájajú univerzálne a partikulárne – buď Bohom, alebo univerzálnym aktérom – proletariátom. Tretia možnosť je podobná kultúrnemu relativizmu. Odmietá univerzalizmus a ukladá k sebe neantagonistické partikularity, ktorých vzťah je čisto diferenčný. Táto pozícia však schvaľuje mocenský status quo medzi rôznymi partikularitami a podľa Laclaua jej zodpovedá pojem „oddeleného vývoja“, ako ho sformuloval apartheid (s. 60).

Kľúčová je štvrtá alternatíva, pretože prijatie tretej možnosti je „sebazničujúci podnik“ (s. 59) a znamená prijatie „práva na sebaurčenie rôznych druhov reakčných skupín, ktoré sa angažujú v sociálnych praktikách“ (ibid.). A navyše, akákoľvek regulácia rôznych antagonistických skupín si vyžaduje odkaz na všeobecnejšie princípy – či už progresívne (právo národov na sebaurčenie), alebo reakčné (sociálny darwinizmus alebo právo na Lebensraum).

Teoreticky je nemožné ustanoviť čisto partikulárnu identitu, pretože to si vyžaduje odlišenie sa od kontextu, ktorým sa tento kontext ale potvrdzuje. Univerzálne je potom súčasťou partikulárnej identity do takej miery, do akej táto identita nie je schopná uspieť v procese svojho ustanovenia. To, čo partikulárnemu chýba, je univerzálne – nevychádza z partikulárneho, ale je „neúplným horizontom scelujúcim dislokovanú partikulárnu identitu“ (s. 61).

Laclau prezentuje dôsledky svojho spojenia univerzálneho s partikulárnym a kritizuje čisto partikularistickú politiku migračných menšín v Európe ako reakčnú. Opakuje, že radikálna negácia systému vyžaduje tajnú závislosť od neho. Táto dvojznačnosť je neodstrániteľný paradox, takže negácia nemôže byť radikálnym opakom. Odmietnutie iného preto „nemôže byť ani jeho radikálna eliminácia, ale opätovné vyjednávanie foriem jeho prítomnosti“ (s. 63) – akýsi postapartheidný stav, v ktorom nie je možné scelenie

identít. Takže namiesto prevrátenia vzťahu útlaku na uzavretie sa oproti systému v dimenzii partikulárneho je možné toto prevrátenie vykonať v dimenzii univerzálneho. V konkrétnej politike multikulturalizmu to znamená namiesto presadzovania izolacionizmu partikularit negovať v systéme univerzálnu dimenziu – princíp uzavretia ako taký. Teda odmietnuť „historické spojenie medzi univerzalistickými hodnotami a dominantnými skupinami“ ako náhodné (s. 66). To znamená rozšíriť demokratický proces tak, že sa doň zahrnú požiadavky menšín. Laclau kritizuje liberálno-demokratické inštitúcie za to, že boli zamýšľané pre omnoho homogénnejšie spoločnosti, než sú tie súčasné, a boli postavené na predpokladoch, ktoré už dnes (lepšie povedané v roku 1991) nie sú platné. Nová demokratická teória a prax by tak poukazovali na to, že univerzalizmus našich politických ideálov doteraz platil pre obmedzenú časť populácie, ale univerzálnu dimenziu by zachovávala ako horizont súbežne s tým, ako by prerušovala jeho spojenie s konkrétnym obsahom. Odmietala by teda univerzalizmus ako produkt Západu, ale nie *in toto* ako myšlienku, bez ktorej prakticky ani teoreticky žiadna partikularita existovať nedokáže.

V závere Laclau odmieta vyriešiť naznačený paradox koexistencie univerzálneho a partikulárneho. „Demokracia je možná iba vtedy, ak univerzálne nemá žiadne nutné telo a žiaden nutný obsah, ak rôzne skupiny medzi sebou zápasia, aby svojmu partikularizmu dočasne dali funkciu reprezentácie univerzálneho.“ (s. 68).

V predposlednej kapitole *Demokracie a otázka moci* z roku 2001 Laclau nadväzuje na svoje eseje z predchádzajúceho obdobia. Podobne ako v druhej kapitole aj tu sa vymedzuje oproti čistému univerzalizmu univerzalizujúcemu konkrétne partikularitu, v ktorej môže byť implicitný etnocentrizmus diskurzov „množstva halasných obhajcov univerzálneho rozumu“ (s. 165); rovnako sa stavia proti čistému partikularizmu, ktorý môže viesť k neproblematickému prijatiu aktuálne existujúcich kultúrnych spoločenstiev, a tým ignorovať sily, ktoré v nich bojujú proti úzkym a kultúrnym konzervatívnym medziam (ibid.).

Demokracia je tak pre Laclaua mysliteľná iba ako jednota prostredníctvom rozmanitosti a jeho cieľom je vyrovnáť sa s napätím medzi dvoma možnosťami, ktoré odmieta. Možnosť „dohodnúť sa“ však pripisuje habermasovskej dialogickej situácii a toto dohodnutie sa je čisto teoretické, a nie praktické. Zachovanie oddelenia a nesúmerateľnosti identít, ktoré vedie k tomu, že každá ziska toľko, koľko môže relatívne podľa svojej sily, zas vedie k lyotardovskej krivde.

Správny spôsob pre Laclau znamená spochybnit' ako tichý predpoklad, na ktorom je založená unilateralizácia nekompatibilných trendov, tak dohadovanie medzi nimi, teda predpoklad, že akákoľvek rečová hra, ktorá sa dá medzi nimi hrať v rámci tejto nekompatibility, v nej nachádza aj svoj absolútny limit.

Kľúčový termín pre Laclaua je hegemonia, ktorú chápe ako špecifický spôsob artikulácie univerzálneho a partikulárneho vyhýbajúc sa extrémom tak fundacionalistického univerzalizmu – Rawlsa a Habermasa – ako aj partikularizmu. Partikularizmus popiera možnosť akejkolvek sprostredkujúcej logiky medzi nekompatibilnými jazykovými hrami. Hegemonia je druh politického vzťahu, v ktorom si partikularita osvojí reprezentáciu (nemožnej) univerzality, s ktorou je celkom nesúmerateľná. Demokracia ja potom režim, ktorý robí náhodný charakter hegemonického spojenia celkom zrejým. Laclau svoju argumentáciu rozvíja v štyroch tézach:

Prvým predpokladom tak demokracie, ako aj hegemonie je konštitutívna asymetria medzi univerzalitou a partikularitou. Demokracia predpokladá, že miesto moci zostane prázdne (Lefort) a že svojou štruktúrou nepredurčuje povahu sily, ktorá ho obsadí. Kľúčová je tu nerovnosť moci – asymetria medzi univerzalitou úlohy a partikularitou sociálneho aktéra, ktorý ju má vykonať. Preto je demokracia možná, iba keď sa medzera medzi univerzalitou a partikularitou nikdy nevyplní, ale naopak, bude sa ustavične obnovovať. Demokracia predpokladá nepretržitý mocenský boj a podstata emancipačného procesu netkvie v zrušení moci, ako u Marxa, pre ktorého proletariát dosahuje univerzalitu, ale v „*presune existujúcich mocenských vzťahov, teda v konštrukcii novej moci, nie však jej radikálnej eliminácii*“ (s. 170). To znamená, že pri demokratickej súperení treba predpokladať istú náhodnosť presadzovaných cieľov. Ak by mali mať konštitutívny charakter, bolo by nutné predpokladať, že prázdne miesto demokracie môže byť obsadené a v takom prípade by sa demokracia stala len ďalším substantívnym projektom spoločnosti.

Druhou tézou je neúplnosť a opätovné vyjednávanie a Laclau akoby z iného konca opakuje to isté, čo v prvej téze. Demokracia je preňho jedinou naozaj politickou spoločnosťou, pretože je jedinou formou spoločnosti, „*v ktorej je medzera medzi (univerzálnym) miestom moci a substantívnymi silami, ktoré ho náhodne obsadzujú, vyžadovaná samotnou logikou režimu. V iných formách spoločnosti sa miesto moci nechápe ako prázdne, ale ako bytostne spojené so substanciálnou koncepciou všeobecného dobra*“ (s. 172). Laclau v tomto zmysle hovorí o ustavičnom vyjednávaní dichotómie univerzalita/partikularita,

takže demokracia je jediným skutočne politickým priestorom, pretože v nej dochádza k vyjednávaniam.

Vo svojej tretej téze sa Laclau vracia k textu z predchádzajúceho obdobia o prázdnych signifikantoch. Z Gramscioho si berie „*notorický zločin*“ režimu, oproti ktorému by však mala existovať „*všeobecná obeť*“. Lenže spoločnosť je pluralitou partikulárnych skupín a požiadaviek. Takže subjekt antagonizovaný takýmto všeobecným zločinom bude politicky konštruovaný prostredníctvom ekvivalencie plurality požiadaviek. Partikularita sa tak štiepia na to, čím boli doteraz, a zároveň na oblasť univerzalizujúceho pôsobenia. Takéto požiadavky však nie je možné uspokojiť v rámci administratívneho systému, pretože tým, že sú ekvivalentné s ostatnými, sú politické. Takže „*zatiaľ čo depolitizácia a administratívna prax môžu prosperovať iba v oblasti čistých partikularít, hegemonická artikulácia plurality požiadaviek môže byť uspokojená, naopak, iba prostredníctvom zmien vo vzťahoch sily v rámci spoločnosti*“ (s. 173). Tu Laclau naznačuje dvojité pohyby – univerzálne spoločnosť môže byť reprezentovaná iba prostredníctvom cieľov hegemonickými časťami spoločnosti (teda partikulárneho) a naopak, len čo cieľe hegemonické skupiny prostredníctvom univerzalizácie začnú reprezentovať reťazec ekvivalencií, ktorý je rozsiahlejší než ony samy, ich spojenie s pôvodnými požiadavkami sa oslabuje. Z toho potom vyplýva, že čím viac sa cieľe hegemonické skupiny stávajú menom globálnej emancipácie, tým viac sa stávajú prázdny signifikantom, ale zároveň sa nikdy nemôžu stať plne univerzalizovaným celkom prázdny signifikantom, bez akýchkoľvek stôp partikularity. Takže „*hegemonia vyžaduje vytváranie signifikantov, ktoré tendujú k tomu stať sa prázdny a ktoré umožnia partikulárnemu prevziať reprezentáciu univerzálneho a pritom zachovať ich nesúmerateľnosť*“ (s. 174). Laclau tak odmieta ako čisto formalistickú koncepciu demokracie s procedurálnym prístupom, ako aj demokraciu spojenú so substantívnym obsahom natoľko, že nemožní hegemonickú artikuláciu. Demokratické vzťahy sú mocenské a demokracia je „*pôda nerozhodnutelnosti medzi obsahom a procedúrou*“ (s. 175).

Štvrtá téza sa týka reprezentácie, ktorá je podľa Laclaua konštitutívna pre hegemonické vzťahy. Bez reprezentácie by nemohli existovať signifikanty, ktoré majú tendenciu stať sa prázdny, a bez nich by nemohla existovať hegemonia. Na dosiahnutie hegemonie je potrebné, aby partikulárne cieľe konkrétnej skupiny mohli fungovať ako univerzalita, ktorá tieto cieľe presahuje. Takže reprezentácia je podmienkou ustanovenia sociálneho poriadku. Prítom je však dôležité, že funkcia reprezentanta nie je čisto pasívna

v tom zmysle, že len reprezentuje už ustanovenú vôľu. Meno, ktoré reprezentuje, nie je pasívnym vyjadrením jednoty, ale retroaktívne konštituuje takú vôľu, na ktorej reprezentácii si robí nárok. A tu sa Laclau vymedzuje voči Rousseauovi a tvrdí, že reprezentatívna demokracia je jedinou možnou, a nie druhou najlepšou formou demokracie. Reprezentácia umožňuje zviditeľňovanie medzery medzi univerzalitou a partikularitou, bez ktorej by demokracia bola nemysliteľná.

V závere píše Laclau o výzve súčasnej demokracii – vytvoriť víziu, v ktorej sa uchovávanie otvorenej medzery medzi univerzalitou a partikularitou stane maticou politického imaginára.

V poslednej kapitole z roku 2005, *Populismus: co záleží na jméne?*, sa autor najväčšmi približuje praxi, keď píše o populizme. Nevníma ho ako obsah hnutia, ale ako logiku artikulácie týchto obsahov, nech už sú akékoľvek (s. 180). Populizmus je preto ontologický, a nie ontický pojem. V texte vychádza z pojmu požiadavka, v ktorej však vidí dva významy – žiadosť a nárok. Tieto dva významy zodpovedajú dvom odlišným formám politickej artikulácie. Žiadosti vyplývajú z logiky diferencie, ktorá nepredpokladá zásadný rozštep v spoločnosti a schopnosť systému danú požiadavku uspokojiť. Systém má v očiach ľudí stanovujúcich svoje požiadavky teda jasnú legitimitu. Ak však existuje celý rad neuspokojených žiadostí, začne pôsobiť úplne iná logika a systém stráca legitimitu. Ide o logiku ekvivalencie a žiadosti sa už medzi sebou nelíšia svojím obsahom, ale stávajú sa rovnakými svojou formou – sú žiadosťami. Subjekt uspokojovaný systémom Laclau nazýva demokratickým subjektom a subjekt konštituovaný na báze logiky ekvivalencie pomenoval subjektom ľudovým. Táto logika utvára hranicu medzi systémom a ľudom, medzi mocou a utlačovanými, medzi tými, ktorí neuspokojujú požiadavky, a tými, ktorí tieto požiadavky vznášajú a z požiadaviek sa stávajú nároky.

Tým sa Laclau dostáva k už zmieňovaným prázdny významom. Žiadosti sú, pochopiteľne, partikulárne, ale nárok ľudového subjektu je univerzálny a potrebuje svoju reprezentáciu. Logika ekvivalencie predpokladá zjednotenie žiadostí a takisto subjekt, voči ktorému je možné sa vymedziť, teda nepriateľa. Ním sa stáva *ancien régime*, oligarchia, establishment atď. (s. 186). Reprezentácia žiadostí sa potom dosiahne tak, že jedna partikulárna žiadosť na seba vezme ťarchu všetkých ostatných a reprezentuje ich, ale bez toho, že by sa celkom vzdala svojho obsahu. Tento proces Laclau nazýva hegemoniou – jedna požiadavka sa stáva hegemonom ostatných – a ako príklad uvádza Solidaritu, ktorej požiadavka bola najprv partikulárna a až neskôr sa stala univerzálnou pre

poľskú spoločnosť. Kľúčové pre budovanie ľudovej subjektivity sú teda „*tendenčne prázdne signifikanty*“ (s. 187). Žiadosti sa môžu spojiť iba do nároku, ktorý sám nemá takmer žiadny obsah. Akúsi najčistejšiu formu dostáva prázdny signifikant v mene vodcu.

V realite sa však ekvivalentný reťazec, teda súbor neuspokojených požiadaviek, môže prerhnúť a môže dôjsť k nahradeniu politiky správou, ako príklady Laclau uvádza Tretiu cestu, radikálny stred, ale aj Disraeliho projekt jedného národa.

Druhý spôsob narušenia je skrz zmenu signifikácie. Laclau uvádza príklad ľudového radikalizmu New Dealu, ktorý si neskôr prisvojila radikálna pravica, napr. tzv. morálna väčšina, podobne to bolo v prípade medzivojnového fašizmu, ktorý si reartikuloval mnohé ľavicové témy. Jednoducho, v hegemonickej súťaži zrazu víťazia iné sily, ktoré reartikulujú ústredné – plávajúce – signifikanty.

Takéto reartikulácie sú súčasťou skutočnosti, že populizmus sa môže zrodiť z akéhokoľvek miesta v spoločensko-inštitucionálnej štruktúre – z klientelistických politických organizácií, etablovaných politických strán, odborov, armády, revolučných hnutí atď. (s. 191). „*Populizmus 'nedefinuje aktuálnu politiku týchto organizácií, ale predstavuje spôsob artikulácie ich tém*“ (ibid.).

V tomto zmysle potom Laclau nastoľuje otázku, ako sa máme pýtať – nie, či je nejaké hnutie populistické, ale do akej miery je populistické, do akej miery dominuje jeho diskurzu logika ekvivalencie a do akej logika diferencie. Prítomnosť oboch zložiek môže vyústiť do rôznych situácií, Laclau spomína tri:

1. vznik dvoch antagonistických ekvivalenčných reťazcov, teda to, čo Gramsci nazýva organickou krízou,
2. nový režim môže postupne začať naplňovať požiadavky a môže prevládnuť logika diferencie, ako to bolo na počiatku perónizmu v Argentíne, alebo môže tieto požiadavky začať potláčať, ako to bolo v mnohých afrických režimoch po dekolonizácii,
3. dominantné skupiny sa môžu usilovať o ustavičné vytváranie vnútornej hranice pomocou antiinštitucionálneho diskurzu, ako to bolo počas kultúrnej revolúcie v Číne.

Hlavnú myšlienku si Laclau necháva nakoniec. Ak sú všetky politické sily nejakým spôsobom populistické, ak populizmus „*spočíva v postulovaní radikálnej alternatívy v rámci komunitárneho priestoru [...] nestáva sa potom populizmus synonymom politiky?*“ (s. 194). Odpoveď je kladná – populizmus znamená spochybnenie inštitucionálneho poriadku tým, že sa utlačovaní budú konštruovať ako historický činiteľ, teda ako činiteľ, ktorý je vo vzťahu k tomu, ako sa veci majú, *iný* (ibid.). Ale presne to je politi-

ka. Opäť sa tak vracia k myšlienke, že demokracia môže byť iba reprezentatívna – ľud vzniká len na pôde reprezentácie, je vždy konštruktom, nikdy nie danosťou. To však tiež znamená, že reprezentácie nie sú odrazom reality, ale, naopak, sú primárnou pôdou, na ktorej sa sociálne buduje. Takže asymetria medzi univerzálnym priestorom spoločenstva a partikularizmom kolektívnych vôľ je napokon zdrojom „radostnej hry, ktorú nazývame politikou“ (s. 195) a jej dôsledkom je napríklad vznik „ľudu“.

Knihu Ernesta Laclaua dobre uvádza predslov od Jana Biba. Zvlášť nápomocný je pri hľadaní odpovede na otázku, akú politickú alternatívu autor vlastne ponúka. Odpoveď je, že sa „zameriava na možnosti politického jednaní“ (s. 20). Dve oblasti, ktoré však naznačujú určité smery, sú populizmus a radikálna demokracia. Ako už bolo povedané, prvý ukazuje, ako môžu progresívne sily získať širšiu podporu. V tomto zmysle je preklad poslednej kapitoly príspevkom do boja proti (chcelo by sa napísať populistkej) kritike tzv. populizmu ľavice, vychádzajúceho v ústrety požiadavkám obyvateľstva, namiesto aby presadzoval napr. utáňovanie opakov, ktoré by malo priniesť prosperitu v budúcnosti. Spájanie odlišných elementov ľudovej nespokojnosti do jedného hnutia, do jedného prázdneho signifikantu, nie je problematické, ale naopak, je to určitá forma politiky, ktorá môže mať progresívne dosahy rovnako, ako sa môže zvrhnúť v pravicový extrém.

Jan Bíba zároveň zdôrazňuje prvok, na niektorých miestach jasne formulovaný už v *Hegemónii a socialistickej stratégii*, a na nedávnej prednáške v Prahe ho predniesla sama Chantal Mouffe: „Laclau sa prekvapivo hlási k liberálno-demokratickým princípom [...] Liberálna demokracia je totiž so svojím prísľubom rovnosti a slobody pre všetkých najradikálnejším spoločenským usporiadaním,“ (s. 22). Problém je, že tento prísľub nedokáže splniť, pretože „tieto princípy sú artikulované prostredníctvom posesívneho individualizmu“ (ibid.). Takisto vykazujú z oblasti politična oblasti panstva v rodine, škole, na pracovisku atď. „Inak povedané: radikálna demokracia je skôr než popretím liberálnej demokracie jej dokončením a rozvinutím,“ (s. 23).

V tomto svetle sa potom Laclauov súbor esejí javí zrozumiteľnejší a čitatelia v ňom nemusia hľadať akési zásadné odmietnutie liberálnych demokracií, ale v ňom nájdu spôsob, ako uchopiť realitu medzi univerzalizmom a partikularizmom. Už len pre hľadanie cesty medzi týmito dvoma sa do logicky formulovanej, avšak ťažko čitateľnej knihy oplatí zahľbiť.

Tomáš Profant

KRNO, Svetozár: *Politické strany štátov strednej Európy*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013, 620 s., ISBN: 978-80-558-0480-4

Titul *Politické strany štátov strednej Európy* analyzuje a hodnotí predpoklady vzniku a vývoj politických strán a straníckych systémov na území dnešnej Českej republiky, Maďarska, Poľskej republiky, Lichtenštajnskeho kniežatstva, Spolkovej republiky Nemecko, Rakúskej republiky a Švajčiarskej konfederácie od druhej polovice 19. storočia až po súčasnosť. Predmetná problematika je analyzovaná aj vo vzťahu k už zaniknutým štátnym útvarom – Československu, Podkarpatskej Rusi, Nemeckej demokratickej republike, Západnému Berlínu a slobodnému mestu Gdaňsk. Publikácia vychádza ako súčasť projektu VEGA č. 2/0188/11 zameraného na analýzu zahraničnej politiky Slovenskej republiky a perspektív začlenenia višegrádskeho zoskupenia do regionálnej stratégie Európskej únie, pričom sa opiera aj o výstupy medzinárodného riešiteľského tímu z predchádzajúcich projektov orientovaných na politický vývoj v štátoch Višegrádskej štvorky.

Monografia *Politické strany štátov strednej Európy* nadväzuje na autorove predchádzajúce knižné publikácie, a to najmä na monografiu *Politické strany nemecky hovoriacich krajín a Beneluxu*. Nitra: UKF, 2005, 187 s., ISBN 80-8050-774-0, na titul *Typológia politických strán (so zreteľom na transformujúce sa štáty)*. Nitra: UKF, 2006, 176 s., ISBN 80-8050-940-9 a na monografiu *Politické strany štátov Višegrádskej štvorky*. Nitra: UKF, 2007, 400 s., ISBN 80-8050-910-7, ktorá svojou podstatou predstavuje v slovenskom politologickom prostredí priekopnícke dielo.

Vedomostný a skúsenostný profil autora s dôrazom na rozbor súvislostí medzi prírodno-klimatickými podmienkami, kultúrno-historickým vývojom a politickými tradíciami krajín a regiónov v Ázii a v Európe jedinečným spôsobom otvára odbornej, ale aj laickej verejnosti priestor na uvažovanie o aktuálnych otázkach súčasnosti straníckych systémov v regióne strednej Európy. Autor dlhodobou mapuje proces vzniku, vývoja a transformácie politických strán a straníckych systémov v tomto geopolitickom priestore, pričom svoj výskum neopiera len o teoretické poznatky a rozbor reálnej profilácie politických strán, ale aj o osobné skúsenosti z návštev v týchto krajinách. Pozitívnymi diela sú v uvedenom kontexte najmä výber vhodnej kombinácie odbornosti, prehľadu v problematike a zrozumiteľnosti pre recipienta a zároveň účinné spojenie detailnosti s náčrtnosťou (najmä v rámci definovania geopolitických zlomov

v regióne a zlomových bodov v historicko-politickom vývoji v jednotlivých štátnych útvaroch). Publikácia v skutku vzbudzuje v čitateľovi zvedavosť a vôľu orientovať sa na hlbšie súvislosti vývoja straníckych systémov v analyzovanom priestore a detailnejšie uvažovať nad partikulárnymi fenoménmi súvisiacimi s výskumom politických strán, napr. nad mierou efektivity použitia populistickéj volebnej stratégie alebo nad dôvodmi premeny politických strán na tzv. *election-driven* politické strany orientované na predmet volebnej súťaže, t. j. moc.

Autor si uvedomuje skutočnosť, že definovanie strednej Európy sa opiera o viaceré metodologické výzvy. Problematickosť fyzicko-geografického vymedzenia tohto priestoru vyplýva najmä z nepravidelnosti obrysov európskeho svetadiela, ako aj z existencie príľahlých ostrovov. Možnosť preklenutia ťažkosti pri geografickej delimitácii regiónu strednej Európy je však jednoduchšie realizovateľná ako jej exaktné geopolitické zadefinovanie. Z metodologického hľadiska je pri vymedzení akéhokoľvek skúmaného priestoru nevyhnutné zachytiť čo najvyšší počet možných spoločných rysov jednotlivých objektov (v tomto prípade štátnych útvarov) v danom priestore a zároveň jednoznačne určiť odlišnosti medzi nimi. Paralelne je potrebné vylúčiť oblasti, ktoré na základe predpokladanej platnosti určitého súboru regionalizačných kritérií do vymedzeného regiónu nepatria. Tento postup je uskutočniteľný, ak sú koncepčné hranice jednoznačné a zameriavajú sa na materiálne, ako aj nemateriálne parametre. Definícia strednej Európy tak musí obsahovať deskriptívnu, ale aj evaluačnú časť. Redukcia regionalizačného kritéria na geografickú polohu alebo jeho obmedzenie na spoločný historicko-politický vývoj sa javia ako metodologicky nedostatočné. Pri definovaní strednej Európy je potrebné nájsť prienik medzi geografickým, historickým, kultúrnym a geopolitickým aspektom. Tento uhol pohľadu prispieva k akceptácii prístupu vnímajúceho za východiskový bod analýzy spôsob myslenia obyvateľov daného priestoru ako výsledok použitia teórie sociálneho konštruktivismu.¹

Z úvodu recenzovaného titulu nie je celkom zrejmé, ktorý z možných metodologických prístupov na vymedzenie priestoru strednej Európy si autor

vybral a z akých dôvodov. Na s. 10 implicitne predpokladá aplikovateľnosť definovania strednej Európy ako kultúrneho priestoru, nakoľko sa pri hodnotení mnohotvárnosti tohto priestoru zameriava na mieru koexistencie katolicizmu a protestantizmu v ňom a zaraďuje do priestoru strednej Európy aj Litvu.² Na s. 11 však uvádza, že: „*V knihe sú analyzované pohyby v štátoch Višegrádskej štvorky (Česko, Maďarsko, Poľsko, Slovensko) a v štátoch s dominantným nemeckým jazykom (Lichtenštajnsko, Nemecko, Rakúsko a Švajčiarsko).*“³ Jednoznačnejšie vymedzenie prístupu, ktorý autor používa pri definovaní strednej Európy a následkom zaraďovaní územia dnešných štátov do tohto priestoru, by mohlo výrazne pomôcť odhaleniu celkovej stratégie výskumu a spôsobu verifikácie predpokladaných hypotéz.

V rámci recenzovanej publikácie autor analyzuje fenomén politických strán v štátoch V 4 a v štátoch s dominantným nemeckým jazykom. Keďže z úvodu nie je evidentné, aký prístup k definovaniu strednej Európy autor uprednostňuje, nie je možné jednoznačne určiť, či vo svojej štúdiu skúma celú populáciu prípadov (t. j. všetky štátne útvary, ktoré by potenciálne do strednej Európy zaradil), alebo len niekoľko prípadov (t. j. teleologicky vybraný súbor prípadov). Nakoľko autor v úvode priznáva, že existuje niekoľko spôsobov vymedzenia strednej Európy a zároveň uvádza, že niektorí autori do tohto priestoru zaraďujú aj Slovinsko, pobaltské štáty a zriedkavo aj krajiny Beneluxu, je možné predpokladať, že ide o výskum vybraného súboru prípadov a nie celej populácie prípadov. Z hľadiska klasifikácie výskumného dizajnu použitého v štúdiu je primárne dôležité zhodnotiť počet analyzovaných prípadov (jeden, niekoľko alebo veľa), spôsob použitej variácie závislej a nezávislej premennej (priestorový alebo časový) a umiestnenie tejto variácie (medzi prípadmi navzájom alebo vnútri prípadu, t. j. *cross-case* alebo *within-case*).⁴ V recenzovanom titule autor skúma, ako už bolo naznačené vyššie, niekoľko prípadov, pričom používa najmä časovú variáciu premenných (t. j. analyzuje feno-

¹ Porovnaj s SCHÖPFLIN, George: Reading Central Europe: Defining a Thought-Style. In: *The Countours of Legitimacy in Central Europe: New Approaches in Graduate Studies*. Oxford: European Studies Centre, St. Anthony's College, s. 1. Dostupné na: <<http://users.ox.ac.uk/~oaces/conference/papers/Keynote.pdf>>, overené 17. 3. 2014

² Porovnaj s JORDAN, Peter: Großgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien. In: *Europa Regional*. 13. 4. 2005. [online]. Dostupné na: <http://141.74.33.52/stagn/Portals/0/070829_Text_ER4_05_jordan.pdf>, overené 13. 3. 2014

³ KRNO, Svetozár: *Politické strany štátov strednej Európy*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013, s. 11

⁴ Porovnaj s GERRING, John: *Case Study Research. Principles and Practices*. New York : Cambridge University Press, 2007, s. 27

mén politických strán v čase) s preferenciou prvkov *within-case* (analýza vývoja politických strán vnútri prípadu, t. j. v danom štátnom útvere). Predovšetkým v závere štúdie je však možné vidieť aj prvky *cross-case* analýzy (analýza vývoja politických strán medzi prípadmi navzájom, t. j. rozbor spoločných a rozdielnych črt vývoja stranických systémov v jednotlivých štátoch). Z hľadiska klasifikácie výskumných dizajnov podľa Gerringa tak v prípade publikácie *Politické strany štátov strednej Európy* možno hovoriť o prípadovej štúdii za použitia historicko-komparatívnej metódy.⁵ Pozorovanie je vystavané diachrónne aj synchrónne, keďže štúdia skúma vývoj politických strán v čase a zároveň rozoberá aj vnútroprípadovú variáciu premenných v jednom časovom bode, napr. v momente po určitých parlamentných voľbách.

Použitá historicko-komparatívna metóda je realizovaná najmä prostredníctvom tzv. závislosti od cesty, t. j. *path dependence*. Metóda *path dependence* vysvetľuje rozhodnutie vzniknulé za určitých okolností v minulosti, pričom po zmene príslušných okolností predmetné rozhodnutie pretrváva aj naďalej ako kľúčový moment pre ďalší vývoj. Zjednodušene povedané, ide o hľadanie tzv. kritických bodov (*critical juncture*), ktoré predurčujú trajektóriu ďalšieho vývoja, pričom táto je ťažko zvrátiteľná.⁶ V zmysle logiky metódy *path dependence* by spôsob tranzície k demokracii a počiatočná politická konfigurácia po zmene režimu mali mať za následok rozdiely v stranických systémoch jednotlivých štátov v súčasnosti. Pri tomto predpoklade by tak bolo zaujímavé doplniť titul o hlbšiu analýzu prechodov k demokracii v štátoch V 4 a skúmať závislosť medzi spôsobom a aktérmi tranzície a tendenciami vo vývoji stranických systémov. Podobne za tzv. kritický bod vo vzťahu k formovaniu stranického systému možno považovať aj rozhodnutie o type volebného systému a výške volebnej klauzuly, prípadne spôsob financovania a kontroly financovania politických strán. A teda rovnako zaujímavé by bolo doplniť štúdiu aj o tieto momenty, a to najmä o analýzu vplyvu volebného systému na formovanie stranického systému (napr. aj za použitia Sartoriho „zákonov“).

Na margo použitých metód je potrebné oceniť najmä náhľad na koncept štiepných línií v kontexte štátov V 4. Vidieť, že autor si uvedomuje jednotlivé metodologické výzvy súvisiace s rekonštrukciou konfliktných línií v štátoch Višegrádskej štvorky po roku

1989. Titul *Politické strany štátov strednej Európy* v tomto smere súladne s ideami Hlouška skúma prvky kontinuity a diskontinuity s predchádzajúcimi fázami vývoja stranických systémov, pričom na tomto základe posudzuje mieru dlhodobej relevancie partikulárnych *cleavages*.⁷ Popri tradičných štiepných líniách sa tak objavujú aj špecifiká jednotlivých krajín, ako napr. štiepenie na báze vzťahu k minulosti alebo *cleavage* mečiarizmus vs. antimečiarizmus. Toto poňatie umožňuje autorovi vytvárať aj topografiu politických strán založenú na umiestňovaní politických strán na osi x *postkomunizmus* – *antikomunizmus* a paralele na osi y *tradicionalizmus* – *modernizmus*, čo vytvára zrozumiteľný a prehľadný obraz pre čitateľa.

Autor verifikuje hypotézu, že štáty v strednej Európe majú veľmi heterogénne stranické systémy, pričom určité analogické tendencie vývoja možno vidieť v prípade nemecky hovoriacich krajín, avšak v prípade štátov Višegrádskej štvorky o výraznej podobnosti hovoriť nemožno. Práve metóda *path dependence* umožňuje v rámci historicko-politického vývoja v regióne strednej Európy hľadať kritické zlomy, ktoré mali zásadný lineárny vplyv na vytváranie koreňov stranických systémov. Napríklad zavedenie zákona č. 15 z januára 1907 zakotvujúceho všeobecné, rovné, tajné a priame hlasovacie právo pre mužov starších ako 24 rokov v Predlitavsku urýchlilo kreovanie politických strán v Čechách, na Morave a v Sliezske. Naopak, limitované volebné právo v uhorskej časti monarchie spôsobilo oneskorený vývoj politických strán na území Slovenska oproti susedným celkom.⁸ Popri analýze kritických bodov v historicko-politickom vývoji autor využíva aj rozbor závislosti medzi mierou inštitucionalizácie politických strán a presunmi medzi politickými stranami, ako aj synchrónne pozorovanie vplyvu sociálnej stratifikácie na formovanie stranických systémov. Ako ďalšie nezávislé premenné vo vzťahu k vytváraniu koreňov stranických systémov možno v štúdii vidieť etnické či konfesijné vplyvy, alebo spôsob uskutočnenia pozemkovej reformy. Na hlbšie overenie hypotézy by však bolo zaujímavé v závere uprednostniť viac prvkov *cross-case* analýzy. Takto by bolo možné nájsť čiastkové prieniky v rámci vývoja stranických systémov pravdepodob-

⁵ Pozri tamže, s. 28

⁶ Porovnaj s PIERSON, Paul: Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. In: *American Political Science Review*, 2000, Vol. 94, No. 2, pp. 251 – 267

⁷ Porovnaj s HLOUŠEK, Vít: Koncept konfliktných línií ve střední a jihovýchodní Evropě – tři roviny analýzy. In: *Středoevropské politické studie*, 2002, Roč. IV, č. 2 – 3, Dostupné na: < <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=34>>, overené 15. 3. 2014

⁸ Bližšie pozri ref. 3, s. 591 – 594

ne aj medzi štátmi V 4 [napr. vstup nových ideologicky nevyprofilovaných politických subjektov do parlamentu (porovnanie SR a ČR) alebo odstredivé tendencie vo vzťahu k straníckemu systému (komparácia Slovensko a Maďarsko)]. Tejto ambícii by pomohlo aj využitie niektorých z kvantitatívnych techník výskumu politických strán a straníckych systémov, napr. použitie Nagayamových diagramov, nakoľko tieto môžu ukázať, ako sa vyvíja súťaživosť medzi dvoma stranami s najväčším podielom hlasov voličov a aká je prítomnosť tretích strán v tejto volebnej súťaži.⁹ Z hľadiska ideologickej profilácie politických strán v regióne strednej Európy, najmä štiepenia na pravo-ľavej osi, by sa dalo uvažovať o využití indexu RILE, ktorý by v absolútnom vyjadrení poskytol komparateľný údaj o ideologickej blízkosti politických strán vnútri prípadov (t. j. v jednotlivých štátoch), ale aj medzi prípadmi navzájom (t. j. medzi štátmi).

Prínosom titulu *Politické strany štátov strednej Európy* je ucelené zmapovanie problematiky predpokla-

dov vzniku a vývoja politických strán v regióne strednej Európy. Štúdia prináša množstvo prehľadných tabuliek uvádzajúcich volebné výsledky kľúčových politických strán prakticky od momentu ich formovania, pričom obsahuje aj súhrnné zoznamy predsedov vlád a predsedov parlamentov v jednotlivých štátoch. Výsledky výskumu sú prezentované rovnako prehľadne, a to prostredníctvom topografie politických strán na osiach x/y (pozri vyššie) a v rámci tabuliek reflektujúcich profiláciu politických strán vo vzťahu k štiepnym líniam. V závere autor mapuje výsledky posledných parlamentných volieb v jednotlivých štátoch prostredníctvom zaradenia relevantných kandidujúcich politických subjektov do príbuzných stranícko-ideologických skupín a následnej prezentácie výsledkov volieb v tabuľke podľa dosiahnutých výsledkov v jednotlivých straníckych skupinách. Autor tak dokumentuje skutočnosť, že v štátoch strednej Európy voliči preferujú politické strany s odlišným ideologickým zameraním.

Titul *Politické strany štátov strednej Európy* odporúčame do pozornosti nielen odbornej verejnosti a vysokoškolským študentom študujúcim spoločenské vedy, ale aj širšej laickej verejnosti.

Natália Švecová

⁹ DUDÁKOVÁ, Barbora. – CHYTILEK, Roman. – ZVÁRA, Petr: Techniky výskumu výstupů volební soutěže. Druhá generace. In: *Evropská volební studia*, 2006, Roč. 1, č. 1, s. 14